

УДК 159.923

ПАТОГРАФІЧНИЙ ДИСКУРС У ГЕНДЕРНОМУ ДІАЛОЗІ

Надія Гапон

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська 1, м. Львів 79000, Україна, filos@franko.lviv.ua*

Подано критичний аналіз патографічного дискурсу, який впродовж десятиліть окреслював проблему гендерних взаємостосунків. Патографічний дискурс як певний шлях розвитку психоаналізу засвідчує, що гендерний діалог в сучасній соціокультурі утруднений. Сучасні гендерні дослідники схиляються до нових аналітичних моделей, пояснюючи відносини між статями.

Ключові слова: патографічний дискурс, гендер, фемінність, маскуліність, архініція, потестарна природа дискурсу.

У традиціях культурно-історичного підходу (М.Мамардашвілі, Л.Виготський) джерело розвитку особистості ніби винесено назовні в соціокультурний досвід. Цей досвід по-різному фіксується і проявляється у феноменах суспільної свідомості, у різноманітній символіці, міфології, творах мистецтва тощо. Вони за визначенням М.Мамардашвілі, є своєрідними “машинами народження”, бо не лише дають людині уявлення про світ, а й породжують новий особистісний досвід, нові стани та якості. За допомогою культурних символів, міфів особистість прочитує свій досвід: відтворює зміст своїх відчуттів і станів, інтегрує їх та вибудовує розуміння свого гендеру. Символ, міф вміщує свідомість у щораз новий, інтенсивний вимір життя, здійснює процес віднаходження нового досвіду – процес особистісного, духовного розвитку людини.

Зауважимо, що традиції культурно-історичного підходу були і залишаються потіснені психоаналітичною традицією, згідно якої внутрішнє, біологічне постає людською долею. Щодо психоаналітичного бачення людського світу взаємовідносин К.Ясперс писав: “Я не можу визнати психоаналіз екзистенційною подією у процесі міжособистісного спілкування” [1, с.922]. Однак багатство символіки, категоріальне різноманіття впродовж років поступово перетворили психоаналіз у прикладну криницю мудрості, з якої охоче відсвіжувались усі спрагли до

знання філософи, політики, митці. Видається, що психоаналітичне джерело вічне й до психоаналітичної парадигми як соціокультурного феномена ніби не дотична історична модель “зародження – розквіт – занепад”, яку відкрили дослідники історії цивілізації (А.Тойнбі, О.Шпенглер, Л.Гумільов). Психоаналіз постійно перебуває в “розквіті”, бо відкриває глибини сутності особистості – життя бажання. Відтак зрозуміло, що як би не змінювалась інтелектуальна мода, ніщо й ніхто не може накласти часові обмеження на життя бажання. Інтенсивні процеси експансії психоаналізу йдуть в різних напрямках, відбувається його доктринальне розширення, коли старі й локальні методи проектується в деякі глобальні контексти. Прикладом цієї модернізації є створення екзистенційної психотерапії, нових психотерапевтичних шкіл та їх легенд. Проте існує інший шлях експансії психоаналізу, який нас більше цікавить – це розпоширення та популярність патографічного методу. Наскільки патографічний метод є поширеним? Як саме використовують його в дослідженні гендерних проблем? І які перспективи цього методу в сучасному гендерному діалозі?

Патографія, яка виросла з класичних біографічних дискурсів (переважно з автобіографічних літературних творів) досліджує, яким чином психопатологічне вбудовується в структуру життєвого світу особистості. Традиційно поняття патобіографії пов’язане з відомим жанром життєписів окремих історичних постатей (Леонардо да Вінчі, Кромвеля, Наполеона тощо) з психіатричної точки зору. Патографія як жанр сформувався у другій половині XIX ст., відтак вектор патографічного втручання виходить за межі психіатрії та входить в області культури, мистецтва, релігії, суспільного життя. Причому патографія черпає нові метафори з літератури та філософії (так, наприклад, виникла метапсихологічна метафора Едипового комплексу), поширюючи патографічний метод до усіх випадків життя. А представники науки чи мистецтва використовують патографічні “скарби” для відстоювання своїх ідеологічних просторів, але частіше для боротьби з чужими. В цьому сенсі патографічний дискурс справді “неоцінений скарб”, бо перетворює твір мистецтва, біографію людини, загалом специфіку гендерної поведінки в банальний клінічний випадок. А прицільне психоаналітичне полювання за фалічними символами захоплює усіх і вся – від клінічних психологів, до представників мистецтва та фемінізму. Патографічний дискурс функціонує навіть всередині психоаналітичної спільноти. Так, К.-Г.Юнг застосовує патографічний метод стосовно наукових підходів А.Адлера та З.Фрейда.

Потестарна природа (від лат. *potestas* – влада) патографічного дискурсу очевидна в ситуації полеміки між представниками різних ідеологічних просторів, особливо в контексті гендерної проблематики. З.Фрейд, зокрема, в серцевину своєї теорії вклав і своє розуміння жіночості / мужності. Він не раз стверджував, що мужність та жіночість у своїй чистій формі – це не більше ніж теоретичні конструкції. Далі, опираючись, можливо, на погляди О.Вайнінгера, він застосовує рухливу шкалу градацій і варіацій “чоловічого” та “жіночого”. Полюси цієї шкали Фрейд оздобив платоновими ідеалами “фемінного” (пасивна, підлегла, слабка) та “маскулінного” (активний, домінуючий, сильний). Між обома полюсами “жіночого” і “чоловічого” існує взаємоперекривання та поступові переходи. Проте рух від одного полюсу до іншого, пересування “жіночого” у жінки в бік “чоловічого” призводить як не до патології, то до соціальної активності агресивно-невдоволеної жінки. Натомість, просування “чоловічого” у чоловіка в бік “жіночого” є нічим іншим, як сублімацією, яка завжди виявляється у творчості (науковій, технічній, літературній тощо). Оскільки лібідо як життєва сила у жінок значно слабше, то вони не можуть сублімувати, згідно Фрейду, тому їх потенціал розвитку культури і саморозвитку в культурі незначні. І навпаки, чоловіки, чие лібідо сильніше, здатні сублімувати, тому мають змогу розвивати культуру. Отож жіночість не є культурною конструкцією, а зводиться до біологічної сутності жінки. Зрозуміло, що подібне бачення мужності/жіночості є позагендерне, а потестарна природа (домінування/підпорядкування) постає в психоаналізі просто очевидною.

В одній із робіт М.Фуко формулює думку про взаємозв’язок влади та її дискурсивного продукту – знання. Влада має діалогічну природу (домінування-підпорядкування) і виявляє себе як ефект історично укладених культурних практик, чия конфігурація залежить від випадкового збігу процесів, подій, людей, мовних традицій. Саме поєднання різноманітних процедур, інститутів, апаратів та операцій, які скеровані на виробництво істини, знання і віри, отримало у Фуко назву “режиму влади/знання”. Результатом цього режиму стала концепція і феномен “Людини”, навколо яких виникла дисциплінарна сітка гуманітарних наук. Продукування цими науками (“дисциплінами”) знань зводилось до класифікації інтелектуальних норм і відхилень. Іншими словами, науки (початку XIX ст..) сформували не стільки розгалужену систему знань, скільки дисциплінарні механізми, скеровані на корекцію “людської душі”. Конкретна людська поведінка стала

сприйматись як симптом чогось більшого, як прояв тієї чи іншої прихованої тенденції, справжнє значення якої слід було прояснити. З метою подібного прояснення і корекції створювалась армія так званих технологів “біо-влади” (М.Фуко) – педагогів, лікарів, згодом психологів (психоаналітиків) тощо. Мова їх оцінок перетворювалась у мову соціальних найменувань. В умовах Нового часу “грішники” почали найменуватись “збоченцями”, “зловмисники” – “дегенератами” і “дебілами”. Недотримання соціальних норм, що раніше найменувалось як “біс поплутав”, відтак розглядалось у категоріях генетичної та соціальної неповноцінності та недорозвинутості. Система оцінок перетворилась у систему цінностей, а система категорій – у соціальну систему. Отже, виникнення патографічного дискурсу має потестарну (владну) природу. Патографічний дискурс виникає і поширюється для потреб влади, оскільки досконало виконує функцію домінування не лише серед соціальних (тут: позастатевих) індивідів, але й у чоловічій гендерній (науковій, технічній, літературній тощо) традиції.

Можливо, варто погодитись із думкою американського літературного критика М.Модуре про те, що “жіноча” літературна традиція формувалась у надрах “чоловічої”. Жіноча традиція – це “тексти, написані з жіночої точки зору”, або “тексти, які приховано чи відверто підривають домінуючу патріархальну/чоловічу традицію” [3, с.171]. Інтрига з’являється тоді, коли в потестарно/чоловічий дискурс входять жінки і використовують його для артикуляції своїх гендерних проблем. Йдеться про те, що в патографічному дискурсі жінка-автор фактично не веде розмови, діалогу, а зривається на типовий для чоловіків наратив. Патографічний метод не дозволяє показати її самовартісність поза зверхньою менторською позицією розвінчувача гендерної/чоловічої сутності. Так, психоаналітичний метод постає для автора “Сексуальної політики” К.Мілет своєрідною “чарівною паличкою” в гендерних дискусіях з чоловіками-літераторами. *Архініція** як допоміжний метод дає змогу К.Мілет здійснити той глибинний пошук “першопоштовху” зіпсуття письменника в своїй чоловічій гендерній сутності. Психоаналітичні мілетівські наративи переконують пересічного читача (читачку) в тому, що

* Архініція (arche – давньо гр. – походження, initio – лат. – початок) є тим поняттям, яке позначає деякий момент початку розвитку особистості, деяке джерело, що має вирішальний вплив на весь розвиток особистості, визначає її своєрідність, загалом усе на її життєвому шляху, а особливо – в критичні моменти (О.Сосланд, 1999).

більшість високореєтингових чоловічих літературних творів антижіночі. Зіпсуття письменника в *патографічному дискурсі* Мілет висвітлює по-новому: маскулінна особа через метафоричну, алегоричну, символічну мову виявляє свою хворобу, патологічність, огидність. Таке сприйняття підкріплює мотивацію К.Мілет повернути психоаналітичний метод, зокрема патобіографію, проти маскулінного світу таких відомих літераторів, як Д.Ловренс, М.Мейлер, Ж.Жане, Г.Мілер.

Патографічний метод дає змогу авторці вперто не зауважувати того, що літературний жанр (повісті, роману) допускає і передбачає існування дистанції між автором і тією конструкцією жіночої/чоловічої суб'єктивності, яка буцімто виражає точку зору письменника чи презентує особистість самого творця. Тобто, те, що подано в автора літературного твору під маскою "внутрішнього", часто має мало спільного з його інтимними почуваннями. Психоаналітична архініція дає змогу нівелювати дистанцію між особистістю письменника і його героєм. Письменник і герой ототожнюються. Героя розглядають як кальку, що презентує всю мозаїку авторського чоловічого несвідомого.

Отож фрейдівський метод, опинившись на озброєнні Кейт Мілет дозволяє їй як фахівцеві з філософії та літератури виступити в ролі дослідниці чоловічого (авторського) зіпсуття, а то й чоловічого ... психозу Нормана Мейлера.

"Мейлер – письменник, для якого характерні парадоксальність, двозначність, роздвоєність свідомості, внутрішні конфлікти" [4, с.502].

"Полоненик культу мужності, Мейлер завжди був неспроможний проаналізувати його" [4, с.502].

"Мейлерові вірші – це фрагменти Месникової пропаганди, примхливого генітального нарцисизму" [4, с.520].

У своїй розвідці Кейт Мілет віртуозно здійснює патографічну "розкопку" творів Д. Ловренса, Ж.Жане, Г.Мілера. Причому Мілет не минає й саму харизматичну постать З.Фрейда. Вона критикує його за неможливість збагнути очевидне, що "жіночість" не зводиться до біологічної сутності жінки. Мілет засуджує те, що Фрейд ігнорував соціокультурне значення жіночої творчості. Як науковець К.Мілет сформувалася в маскулінному академічному дискурсі. Легко конструюючи свій "чоловічий" текст-критику, вона ніяк не змогла обійтись без архініції, пошуку першопричини гендерної непрозорливості окремого письменника. На думку К.Мілет, Д.Ловренс

"... повернувся спиною до кохання. Відтепер він марить лише владою – спершу над жінками, а потім над нікчемними чоловіками" [4, с.432].

Патографічний мілетівський наратив не оминає Ж.Жане, який видається їй надто підозрілим у своїй правовірності. К.Мілет з усією старанністю відкриває природу чоловічого романтичного міфу, сентиментального ідеалізму, традиційно притлумленої сексуальності та окреслює її як страх та ворожість до просунутих в культурно-економічному сенсі жінок того часу.

Мілет не солідаризується з Ж.-П.Сартром, який вибудовує вкрай співчутливу теорію про жахливі умови в'язниці як "першопоштовху" у гендерному зіпсутті Ж.Жане. Вона вірна своїм феміністичним устремлінням завдати удару "огидній патріархальності" окремих письменників за допомогою понять психоаналітичного дискурсу, який народився в надрах цієї ж патріархальності. Отож, архініція особистих проблем Жане полягала у відкритті того, що *"... запаморочливий сором, поєднуваний із впертою, затятою непокірністю, - саме таке ставлення до світу притаманне Жане, - виник разом із сексом, а то й "прабатьківським гріхом", його народженням, бо він був позашлюбна, покинута дитина" [4, с.540].* Жан Жане *"... немов помстився своїми творами, бо такої помсти вимагала "принижена закохана ненависть підлітка до привабливих злодіїв у Метреї, що перші затаврували його як жінку" [4, с.539].*

Один з видатних американських письменників ХХ ст. Г.Мілер теж постає у мілетівському патографічному дискурсі як страхітлива потреба підліткового нарцисизму, як конгломерат притлумлених емоцій. Він ніщо інше, як повний комплект американських сексуальних неврозів, і насправді жадає лише одного – принизити жінку.

"Мілер висловив певні почування, здавна властиві чоловічій натурі, дарма, що вона їх ретельно приховувала ... перетворити сексуальність на здобич, яку можна дешево експлуатувати, втілити дитячі фантазії про владу ... утвердити гґ-ї форми очищення, що за своїм характером навряд чи кращі від анальних" [4, с.502].

У будь-якому випадку патографічний дискурс, що використовується у чоловічих/жіночих текстах неминуче породжує протиборство. Зокрема, К.Ясперс зазначав: "Подібне протиборство, коли люди, так би мовити, втручаються в душу один одного, може виродитися у дещо вкрай неприємне, в боротьбу за владу і переваги. Але вона може постати боротьбою за любов, тобто за встановлення найглибиннішого з усіх можливих зв'язків між

людьми. Судячи з усього, психологічна доктрина Фрейда пристосована перш за все до першої з цих двох різновидностей протиборства. Головне для неї – створити для іншої людини ситуацію, в якій вона була б вимушена піддатись психоаналізу; але справжнє спілкування між людьми належить зовсім іншому порядку речей” [1, с.923].

Ці міркування К.Ясперса підсилюють усвідомлення того, що гендерний діалог повинен змішуватися від природничо наукового до гуманітарного сприйняття. Гуманітарність слід розуміти тут в найширшому значенні – як орієнтованість на всю висоту і призначення чоловічого/жіночого образу. Це унікальне і неповторне бачення людини, її життя і чоловічої/жіночої долі. Прикметно, що Фрейдові теорії неусвідомленого та інфантильної сексуальності були використані для підтримки гендерного протистояння. Фрейд відверто говорив про те, що не зрозумів жіночої психіки. Жіночу душу він назвав “темним континентом”, зважаючи на власні труднощі розуміння жіночої психіки. В листі до своєї опікунки грецької принцеси Марії Бонапарт він звирявся: “Велике запитання, на яке ніколи не було відповіді і на яке я й сам не годен відповісти попри свої тридцятирічні дослідження жіночої душі, звучить так: “Was will das Weib ?””. Найбільші перекручення, властиві фрейдовій теорії жіночої психології, зумовлені його небажанням розділити два різні феномени – жіночу біологію та жіночий статус. Своім висновком про те, що статус жінки – цілковитий наслідок особливостей біології ніж свідчення її соціального становища, Фрейд фактично показав як тодішній патріархальний світ трактував жінку. Будь-яка соціальна активність, небажання “залишатися на своєму місці” в межах сфери приватного розцінювалася у теорії Фрейда як втрата жіночості. Він твердив, що соціальна активність сучасних йому жінок є виявом їхньої невротичності та зречення єдиної долі, що судилась їм біологією. Не зауважуючи те, що “чоловіче” і “жіноче” – це лише моделі поведінки в межах суспільства, один із елементів культури цього суспільства, який може набувати найрізноманітніших форм у різних соціокультурах, Фрейд ототожнює ці моделі поведінки з біологічною неминучістю. Неприязнь до емансипованості жінок простежується у міркуваннях Фрейда, він говорить про них як про дивачок, що намагаються подолати свою органічну меншовартість марними спробами досягти чогось у царині культури.

* Чого хоче жінка ? Цитовано за : Ernest Jones, the life and work of Sigmund Freud. New York: Basic Books, 1953, vol. II. p.421.

Фактично Фрейд відкинув можливість для подальших теоретичних спроб досліджувати вплив патріархальної культури на формування гендерної жіночої ролі, “воліючи натомість освятити її гноблення покликанням на неминучий закон біології” [4, с.306].

Подібні уявлення про жіночий характер впродовж певного часу провокували різкі протести в руслі жіночих студій. Автори-жінки, прагнучи проаналізувати популярність поглядів Фрейда на жіночість, вбачають у них завуальоване бажання збереження чоловіками патріархального статусу-кво. Останні десятиліття ХХ ст. можна назвати періодом гендерного дискурсивного протистояння. Патографічний дискурс набуває деякого агресивного відтінку, коли використовується чоловіками/жінками для виборювання своєї гендерної правди, як це зробила у “Сексуальній політиці” Кейт Мілет. У сучасних українських гендерних дослідженнях надалі прослідковується інтерес до патографічного методу, хоча в найновіших зарубіжних дослідженнях (від філософських до літературних) цей метод переосмислюється. Мішель Фуко, до речі, зазначав: “Усім тим, хто бажає виходити з людини у своєму пошуку істини, та, навпаки, усім тим, хто зводить будь-яке пізнання до істин самої людини, усім тим, хто ще не погоджується на формалізацію без антропологізації, на міфологізацію без демістифікації, хто взагалі не бажає мислити без думки про те, що мислить сама людина, – усім тим недоладним та безглуздим формам рефлексії, можна протиставити лише філософський сміх, тобто, інакше кажучи, мовчазний сміх” [2, с.224].

Архініція в наукових дискурсах сучасності все ж таки втрачає популярність. Немає впевненості у тому, що “розкопка” й досягнення недосяжних глибин людської психіки, де зберігається ранній досвід, насправді визначають специфіку подальшої гендерної поведінки. Більшість дослідників гендеру сьогодні схильні вбачати особливості формування чоловічого/жіночого характеру у зовнішніх, соціокультурних обставинах. Тобто нова аналітична модель “великого життєвого простору” для гендерної філософії та психології є повнішою, ніж психоаналітична “глибинна розкопка”.

Патографічний дискурс як певний шлях розвитку психоаналізу вже показав, що гендерний діалог утруднений, якщо в чоловічому/жіночому досвіді артикуються лише потреби, потяги, комплекси й усуваються поняття співгри, співіснування, взаємоузгодження та взаємодоповнюваності.

Відтак, зневажливий “Сміх Медузи”^{*} зможе трансформуватися у філософське мовчання. Значущість мовчання як паузи перед початком нового гендерного діалогу в нових дискурсивних практиках є очевидною. Це краще, ніж прагнути довести, що жіноче авторське входження у патографічний дискурс кореспондується з “реальною” сутністю жіночого. Сучасним дослідникам слід потурбуватися про те, щоб показати як створювати нові дискурси для розуміння розмаїття форм гендеру, чоловічої/жіночої суб’єктивності. Боротьба дискурсів чоловіків і жінок як прояв і приховування бажання залишається в старих традиціях. Сучасні автори схильні обирати нові стратегії, звільнені від “виговорювання” несвідомого. Аналізуються механізми визнання і готовність говорити не лише про гендерні відмінності/подібності, а про здатність розпізнавати та поважати гендерну специфіку, врешті сприймання гендерних відмінностей як позитиву. Це стало можливим завдяки сучасним гендеристам – філософам, психологам, соціологам, історикам. Вони “відкрили” гендер, показали як гендерні “вірування” переломлюють погляд на світ, відкрили чоловічий/жіночий досвід як особливе джерело знання.

Складно бути оптимістичним з приводу швидкого віднайдення філософсько-психологічної позиції для ведення діалогу в сучасній соціокультурі, де будь-який гендер (чоловічий/жіночий) дискримінований. Значно доречнішим видається, на даний час, критичне осмислення патографічного дискурсу як замкненого кола гендерних невідповідностей і неспівмірностей, у втомливому обертанні якого впродовж майже століття створювались найбільш цікаві та найконфліктніші сюжети гендерної історії.

-
1. *Ясперс К.* Общая психопатология. М.: Медицина, 1999.
 2. *Фуко М.* Історія сексуальності. Т.3. Плекання себе. Харків: Око, 1999.
 3. *Годуре М.* Существует ли женская литературная традиция ? // Гендерные исследования. М., 1999. № 1-2. С.171-178.
 4. *Милет К.* Сексуальна політика. К.: Основи, 1998.

* Йдеться про феміністичний твір філософа Елен Сіксу “Сміх Медузи” (1997).

PATOGRAPHIC DISCOURSE IN GENDER DIALOGUE**Nadiya Hapon***Ivan Franko National University of Lviv**st. Universytetska 1. Lviv 79000, Ukraine, filos@franko.lviv.*

The article enlightens the critical analysis of patographic discourse as the main trend in the issue of gender relationships. The patographic discourse as the way of psychoanalysis' development testifies to the difficulty in social culture. The present gender researchers apply to new analytical models in defining of the gender relationships.

Key words: patographic discourse, gender, femininity, masculinity, arhinition, potestus discourse nature

Стаття надійшла до редколегії 27.09.2001

Прийнята до друку 14.11.2001